

Joško Božanić
Tanja Brešan
Split

SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR U FACENDAMA OTOKA VISA*

UDK: 398.23 (497.5 Vis)
811.163.42'367 (497.5 Vis)

Rukopis primljen za tisak 12. 10. 2007.

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Recenzenti: Ivan Mimica, Stojan Vrljić

U članku se opisuju značajke slobodnog neupravnog govora i analizira njegova prisutnost u usmenoj književnosti. Napravljena je i klasifikacije primjera pronađenih u *Facendama otoka Visa*.

Ključne riječi: *slobodni nepravni govor, usmena književnost, naratologija, gramatika.*

1. UVOD

U obilnoj stilografskoj literaturi lako je uočiti da je jedan izrazito zanimljivi stilistički postupak nepravedno marginaliziran i, moglo bi se reći, gotovo zanemaren. Također, ni u naratološkoj literaturi ovom sintaktostilističkom fenomenu nije posvećena dužna pažnja. Sa stajališta naratologije, o čemu će kasnije u tekstu biti još govora, područje SNG-a je u Hrvatskoj ostalo relativno neistraženo. U svijetu se, ipak, u suvremenoj naratološkoj literaturi može naći niz zanimljivih rasprava.¹ Promatramo li SNG sa stajališta naratologije, ne

* Članak je napisan u sklopu projekta *Italientica Adriatica* - Filološka i antropološka istraživanja jadranske kulture. Projekt je uključen u znanstveno-istraživački program *Studia Mediterranea-Interdisciplinarna istraživanja* odobren od Ministarstva znanosti RH 2007. godine.

¹ Na tu su temu napisane brojne knjige. Neke od najznačajnijih naslova ćemo i navesti: Marguerite Lips: *Style indirect libre*, Payot, Paris, 1926.

Leo Spitzer: *Zur Entstehung der sogenannten "erlebten Rede"*, GRM, XVI, Heidelberg, 1928.

možemo zaobići termin Henryja Jamesa *point of view*² i način na koji se ovaj pojam tretira unutar različitih vrsta govora. Njegov nam je postupak značajan da razriješimo osnovno pitanje SNG-a koje glasi: "Tko govori i tko sudjeluje?"

Ipak bismo Jamesov termin mogli u ovom slučaju primijeniti i na pripovjedačko gledište u sklopu SNG-a. Zanimljiva je opreka, koju možemo naći u angloameričkoj kritici, između pojmova *telling* i *showing*, što je, zapravo, izvorna Platonova opreka između mimeze i dijegeze, tj. opreka između neposrednog i posrednog prikazivanja. Ovdje bismo se mogli poslužiti mišlju Miroslava Bekera u članku *Priča i njezina obrada* koji govori o mogućnosti skoka s jedne razine u drugu u „prepoznavanju konteksta ili jezične višeznačnosti”.³

Za SNG je karakteristično odricanje od ograničavanja pripovjedačkog gledišta na samo jednog aktera (nebitno, smatramo li ga mi autorom, pripovjedačem ili likom) već omogućavanje "dvoglasja" koje se javlja pri prenošenju informacija, u našem slučaju, s lika na pripovjedača te se na takav način stvara iluzija čitateljeve prisutnosti u određenome djelu u ulozi aktera.

Predstavljajući Jamesovu podjelu pripovjedačke transmisije, Sonja Bašić smatra kako bismo SNG mogli smatrati podvrstom druge kategorije, odnosno, pripovijedanja u prvom licu⁴ koja se karakterizira "transpozicijom glagolskog vremena i zamjenice i odsutnošću deklarativnog glagola".

Slobodni neupravni govor mogli bismo svrstati u ono područje naratologije koje se bavi proučavanjem prenošenja priče između pripovjedača i čitatelja. Osvrnemo li se na trenutak na prostor sveznajućeg pripovjedača, koji se lako otkrije znanjem nepoznatim liku, pa nam često "nudi" pojedine elemente prošlosti, svoje komentare ili razmatranje samoga teksta, u SNG-u je uloga pripovjedača svedena na sami minimum, pripovjedač, doduše, izgovara tekst, ali doslovno preuzima riječi lika.

Nesumljivo ćemo se složiti, preuzmemo li Genettovu razradu fokalizacije,⁵ kako SNG pripada području unutrašnje fokalizacije koja nije lišena promatranja unutrašnjosti lika,

Etienne Lorck: *Die "erlebte Rede"*. Eine sprachliche Untersuchung, Heidelberg, 1921.

Literatura slavenskoga govornog područja, pogotovo južnoslavenskog nije bogata. O problemu i pristupu SNG-u najčešće se raspravljalo unutar djela određenog autora, razmatrajući našu temu kao dio narativne strategije proučavanoga pisca. Treba ipak spomenuti članke Ive Frangeša i Sonje Bašić u časopisu *Umjetnost riječi* o kojima će u ovom radu još biti govora.

² Sam termin *point of view* postaje problematičan ako ga pokušamo prevesti na hrvatski jezik. Mi ćemo se prikloniti stajalištu Sonje Bašić u članku *Od realističnog iluzionizma do naratologije: Pripovjedačko gledište između Jamesa i Genettea* kako je najbolji termin *gledište* ili *pripovjedačko gledište* jer ono može označiti točku s koje se govori i točku s koje se gleda, a može označiti i nečije stajalište.

³ Miroslav Beker: *Priča i njezina obrada* (Prilozi suvremenoj naratologiji), Književna smotra, XIV (1982.), 47-48, Zagreb, str. 15-26.

⁴ U već spomenutom članku Sonja Bašić navodi Jamesovu trojaku podjelu: 1. sveznajuće pripovijedanje u trećem licu, 2. pripovijedanje u prvom licu i 3. *showing*, odnosno pokazivanje ili prikazivanje (po Jamesu ovo je jedina kategorija koja omogućava rekreiranje iskustva, koja u pravom smislu riječi "pokazuje", smatramo kako se SNG, iako ga svrstavamo u drugu kategoriju, također može kvalificirati kao prenošenje stvarnosti djela).

U ovoj klasifikaciji nužno je uzeti u obzir i članak Miroslava Bekera *Priča i njezina obrada*, u kojem ukazuje na Genettovu podjelu govora: 1. prepričani govor, 2. preneseni govor, 3. pripovjedačevo prepuštanje govora liku, te Genettovo upozoravanje na pitanja tko vidi i tko priča?

⁵ Gerard Genette: *Discours du récit*, Paris, 1972. Genette u tom djelu fokalizaciju dijeli na nultu, internu, varijabilnu, mnogostruku i vanjsku fikalizaciju (po spomenutom članku Miroslava Bekera).

međutim, unutrašnja fokalizacija podrazumijeva određenu upletenost pripovjedača u lik pa nas to dovodi pitanju do kojeg je stupnja lik upleten u pripovjedačku poziciju i obrnuto, tj. koliko pripovjedač postaje dijelom samog lika. Promatrajući taj problem pripovjedne perspektive SNG-a uočavamo njegovu osnovnu ulogu. Lišiti se epiteta “sveznajućeg” ili “obežličenog” pripovjedača i filtrirati svoj diskurs kroz diskurs lika. Jasno je iz ovoga kako se SNG nalazi na nepovoljnom mjestu, uvijek na razmeđu upravnog i neupravnog govora pa ga možemo smatrati svojevrsnom modulacijom citiranja koja proizlazi iz pripovjedačeva opisa iskaza lika. SNG nije jednostavna tvorevina, on je, uvjetno rečeno, hibrid koji zahvaljujući svojoj poziciji uvijek “naginje” na određenu stranu koristeći se karakteristikama upravnog ili neupravnog govora. Tako u sebi kombinira upit, usklik i različitu lepezu afektivnih sredstava kojima se odlikuje upravni govor, kao i najčešće prebacivanje prvog lica jednine u treće lice.⁶

2. SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR U USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Razlog za ovu interpretaciju *Facendi otoka Visa* pronašli smo u činjenici da je danas slobodni nepravni govor nepravedno zanemaren, pogotovo u proučavanju usmene književnosti. Tako Ivo Frangeš piše kako je “slobodni nepravni govor stupanj psihologije do kojega narodni izraz nije došao” te da “narodni izraz poznaje samo dva načina prenošenja tuđih misli: upravni i nepravni”.⁷

S njim se u određenoj mjeri slaže i Maja Bošković-Stulli,⁸ koja smatra kako SNG u narodnom izrazu možemo pronaći samo u rudimentarnim oblicima.

Naše istraživanje i proučavanje viških facendi pokazat će da je SNG bio duboko ukorijenjen u usmeno kazivanje. Kako je on sredstvo koje je dio i govornog iskaza, ne možemo prihvatiti sud da je isključivo karakteristika modernog pripovijedanja, potaknutog pojavom romana toka svijesti.

Pripovjedač se koristi SNG-om u želji da ispreplete svoje (uvjetno rečeno sveznajuće) stajalište sa stajalištem lika i pritom njegov govor preuzme u svoj. Razlika je samo u korištenju. Usmeni ga pripovjedač (izvorni govornik) koristi nesvjesno, a učeni ga zapisivač modulira u tipično sintaktostilističko sredstvo književnog izraza.

Treba naglasiti kako prijepori postoje i zbog toga što je SNG koji put vrlo teško prepoznati, osim ako nije u svojem najkласičnijem obliku (bez glagola govorenja) jer se susrećemo s načinom pripovijedanja koji sažima dva glasa, doživljeno od strane lika, a interpretirano kroz prizmu pripovjedačkoga subjekta.

Jasan i lingvistički opis SNG-a otežava i činjenica da ga često određuju i razni nelingvistički elementi pa se u interpretaciji moramo koji put oslanjati više na nejezične negoli na jezične sastavnice usmene komunikacije. Ipak, postoji snažna potreba da se

⁶ Kategorija lica je vrlo značajna u spomenutoj Genettovoj knjizi. Smatra kako izbor lica nije samo mehanička odluka pisca već razlika u narativnim stavovima što možemo implicirati na djelovanje SNG-a koji karakterizira upravo to transponiranje lica kao i promjena narativnog stava (po spomenutom članku Miroslava Bekera).

⁷ Ivo Frangeš: *Slobodni nepravni govor kao stilski osobina*, Umjetnost riječi, br. 4, str. 262, Zagreb, 1963.

⁸ Maja Bošković-Stulli: O rečenici usmenog pripovjedača, u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, str. 164, Mladost, Zagreb, 1975.

kazivanje karakteristično za modernu naraciju (najlakše ga je pronaći u romanu toka svijesti) pronađe i u usmenoj književnosti i odbaci mišljenje kako usmeni pripovjedači poznaju samo upravni i neupravni govor.

3. GRAMATIČKI ASPEKT SLOBODNOGA NEUPRAVNOGA GOVORA

SNG ne treba promatrati samo s aspekta naratologije i stilistike. Iako je prijenos govora među instancama pripovijedanja zaista materijal kojim se bave književne teorije, postupci kojima se SNG ostvaruje većinom su čisto gramatičke naravi. Slobodni je neupravni govor (engleski: *experienced speech*, francuski: *style indirecte libre*, njemački: *erlebte Rede*), krenemo li ga promatrati sa stajališta normativnih gramatika, u nas prvi opisao Radoslav Katičić,⁹ i to kao “tuđi govor koji se može prenositi i tako da se sasvim preuzme u vlastiti. Slobodni neupravni govor razlikuje se od običnoga neupravnog govora time što nije uvršten kao zavisna rečenica, što nije ni upravni, a od upravnoga razlikuje se time što su prema njemu tri lica promijenjena kao u neupravnome”.

Hrvatska gramatika¹⁰ doslovno prenosi njegove riječi posvećujući SNG-u jednako prostora kao i upravnom i neupravnom govoru.

Ako zanemarimo onaj tip SNG-a koji se ostvaruje isključivo afektivnim, nelingvističkim elementima, naglaskom rečenice ili barem osjećajem čitatelja koji primjećuje kako se perspektiva mijenja, ali bez vidljivih jezičnih oznaka, ostaju nam oni elementi koji se najčešće tiču promjena lica, postponiranja veznika, uvođenja čestica ili izostanka klasičnih sintaktičkih oblika uvođenja zavisne rečenice.

3.1. Promjena lica

Spomenuli smo već kako se slobodni neupravni govor, kao hibridni oblik razlikuje i od neupravnog i od upravnog. Kod upravnog govora nailazimo na vjerno prenesene tuđe riječi, a kod neupravnog se umjesto istih donosi samo jedna od njihovih varijanti (ona koju odabere pripovjedač). Krenemo li s tog stajališta, SNG ne pripada niti jednoj od navedenih mogućnosti. U upravnom se i neupravnom govoru ostvaruje samo jedan glas, a kod SNG-a sudjeluju oba glasa. Glavno obilježje promjene govora su upravo lica. Da bi bio lišen neutralnosti iskaza, koji karakterizira neupravni govor, ne uvrštava se kao zavisna rečenica, a da bi se udaljio od upravnog, mijenja lica iz prvog i drugog u treće.

„Jūdi kojī šu övnuć höli na līgne *dā šu pomögli švęga, dā šu vīdili mōrtve, dā šu vīdili macīće.*”¹¹

U ovom primjeru nalazimo slobodni neupravni govor tipičan za više facende, uveden veznikom subordinacije *da* i promijenjenih lica kao u neupravnome govoru. Izostanak

⁹ Radoslav Katičić: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, str. 378, Nakladni zavod GLOBUS, HAZU, Zagreb, 2002.

¹⁰ Barić, etc. *Hrvatska gramatika*, str. 529. Školska knjiga, Zagreb, 2003.

¹¹ *Kakö je barba Lūka iš macīćima imöl pošlā*, str. 24

glagola govorenja karakteristika je upravo ovog govora jer i kod neupravnog i upravnog govora, verbum dicendi označuje tko je govornik.

slobodni neupravni govor

„Jûdi koji šu òvnuć hòli na lîgne *dã šu pomògli švëga, dã šu vîdili mòrtve, dã šu vîdili maciće.*”

upravni govor

„Jûdi koji šu òvnuć hòli na lîgne govori li šu: „*Pomògli šmo švëga, vîdili šmo mòrtve, vîdili šmo maciće.*”

neupravni govor

„Jûdi koji šu òvnuć hòli na lîgne *govori li šu dã šu pomògli švëga, dã šu vîdili mòrtve, dã šu vîdili maciće.*”

Iz primjera je vidljivo kako je granica između SNG-a i neupravnog govora ipak tanja nego ona između SNG-a i upravnog govora. Naime, da bi se odijelio od upravnog, SNG-u je potrebno dodati glagol govorenja i zamijeniti 1. i 2. lice u treće (jedinine ili množine). Nepravni se govor lako dobije jednostavnim umetanjem glagola govorenja. Takvo rješenje i jest logično jer je SNG, promatran isključivo s gramatičkog stajališta ipak prepričavanje određenog iskaza, odnosno bliži je kazivanju (*telling*) nego prikazivanju (*showing*). Tek kada uključimo nelingvističke fenomene poput afektivnosti, SNG možemo tumačiti iz perspektive prikazivanja.

Dobivenim neupravnim govorom eliminiramo ulogu lika kao onoga koji nam prikazuje te je iskaz u tom slučaju kazivan od strane pripovjedača. Nestane li lik kao nositelj afektivnosti, ostaje nam golo pripovijedanje koje gubi onu dimenziju koja ga spaja s iluzijom stvarnosti¹² te postaje neutralno, a pripovjedača se lišava njegove sveznajuće i nadređene uloge. Zamjenom lica, ne mijenja se samo odnos između govornika već i sama konstrukcija. Upravni govor mora sadržavati glagole govorenja, mišljenja i osjećanja (iako, primijetiti ćemo u nekim od sljedećih primjera, i SNG poznaje uporabu verbum dicendi).

3.2. Elementi upravnoga govora u SNG-u

Na dva smo signala upravnoga govora najčešće nailazili tijekom iščitavanja facendi. To su uporaba prozodijski sredstava kao što su usklična ili upitna intonacija te afektivnih i eliptičnih izraza.

U slobodnom se neupravnom govoru i inače osjeća tendencija preuzimanja elemenata upravnoga govora: koristi često uzvike, udvajanja, upite, i one elemente izraza koji

¹² SNG i upravni govor uvijek su u “povoljnijem položaju” od neupravnog govora jer su u stanju lakše prenijeti iskustvo ispriповijedanoga.

omogućuju pripovjedaču ne samo da što vjernije prenese tuđe riječi već i da izrazi svoj stav, što mu je upravnim govorom onemogućeno.

“Kontomâte je govoril da nema žemjê do Rùšije, da trî pûtâ na godišće šen'ica rodî, šâmo pritîšni dÛgme, ôto ti îza brda, *môj Bôže*, na štôtine aviôna. *Da je tòko ta tèhnika, da tî Rùši, da môj Bôže.*”¹³

Na ovom se primjeru jasno može odrediti naklonost slobodnog neupravnog govora upravnome. Prvi je signal usklični izraz “*môj Bôže*” kao lingvistički, ali i afektivni trenutak (pretpostavimo li da je određeni jezični ostvaraj pratilo i povišenje glasa karakteristično za uzvike) koji naglašava vrijednost slobodnog neupravnog govora, jer za razliku od neupravnog koji je lišen svake afektivnosti, on nam omogućuje iščitati ne samo stav govornika već i (u ovom slučaju divljenje i čuđenje) pripovjedača. Čini to slobodni neupravni govor možda i bolje od upravnoga koji ipak posjeduje određeni horizont očekivanja. Naime, svaki čitatelj ili slušatelj očekuje da se osjećaji izraze upravo u dijalozima pa se afektivnost upravnog govora nameće sama po sebi.

Triplikacija veznika *da* intenzivira ironijski ton diskurza iz perspektiva pripovjedača, a taj je ton dodatno pojačan elipsama: *da je tòko ta tèhnika* (razvijena), *da tî Rùši* (prave u tehničarima), *da môj Bôže!* U posljednjoj rečenici rečeničnog niza element neupravnog govora (koji u nepravnom govoru stoji uz verbum dicendi) ovdje je u sukobu s uskličnom rečenicom *môj Bôže!* Dakle u istom izrazu i vanjska i unutarnja perspektiva, i pripovjedač i lik, i *telling* i *showing*, i dijegeza i mimeza.

U situaciji koja se jasno tumači kao SNG (zbog svojih lingvističkih obilježja) sada nastaje naratološka dilema. Čiji je to glas? Kao što smo prije spomenuli, SNG karakterizira udvajanje glasova pripovjedača i govornika.

3.3. Ponavljanje veznika

U facendama se često ponavljaju veznici, odnosno čestica *da*. Po Katičiću¹⁴ dodavanje čestice *da* odlika je novijeg doba. S tom se tezom ne bismo složili jer se upravo u facendama nalaze brojni primjeri koji odbacuju tu tvrdnju. Usmena književnost, koja se prenosi s koljena na koljeno, posrednik je između prošlosti i sadašnjosti, i elementi SNG-a koje kazivači upotrebljavaju, naravno nesvjesno, signal su želje za rekreiranjem zbilje više negoli svjesnog pripovjedačkog postupka. Logično je da su se i od davnina isti postupci primjenjivali s istom svrhom. Uostalom, ponavljanje čestica i veznika karakteristika je posebno razgovornog jezika što spominje i Frangeš, smatrajući kako SNG nije samo osobina umjetničke književnosti već i svakidašnjeg govora.¹⁵

3.4. Uvođenje zavisnih rečenica

S obzirom na određenje kako “SNG nije uvršten kao zavisna rečenica”, možemo li sljedeći primjer shvatiti kao zavisno složenu rečenicu?

¹³ Šiže za proletarion u bčogradškemu kažamātu, str. 21.

¹⁴ Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, NAKLADNI ZAVOD GLOBUS, HAZU, Zagreb, 2002.

¹⁵ Ivo Frangeš, *Slobodni neupravni govor kao stilska osobina*, Umjetnost riječi, Zagreb, 1963., br. 4.

„...onâ je tîla da njuj ûn ùjutro ìde na bekar`iju kùp`it mēsa za iskùhot obìd *jērbo da onâ dōkasna spī*“!¹⁶

Jasno je da je rečenica, *jērbo da onâ dōkasna spī* uvrštena kao zavisna rečenica u glavnu i kao takva nosi lingvističko obilježje neupravnog govora, međutim česticom *da* pripovjedač je transformira u slobodni nepravni govor.

4. KLASIFIKACIJA SLOBODNOG NEUPRAVNOG GOVORA PRONAĐENOG U VIŠKIM FACENDAMA

Podjela na sljedeće kategorije je proizvoljna jer granice nije moguće uvijek točno odrediti.

4.1. Slobodni nepravni govor uveden veznikom subordinacije *da* (bez glagola govorenja)

Većina primjera pronađenih u facendama otoka Visa pripada ovom tipu SNG-a. Kao svjesni pripovjedački postupak smatramo ga novijom pojavom, ali uočavamo da je vrlo frekventan u usmenom kazivanju.

1. Žovù ga njegòvi da ðujde žìv`it u Kom`izu, ma ûn n`ikako, *da ûn nēce iz Okjūcine, dâ še je ûn rođil u Okjūcinu i dâ će i umr`it u Okjūcinu*.¹⁷

2. Āli ovâ trī bìli sù mlòdi, ca jē nj`ima bìlo popenjât še. I Pēndē *dâ će ûn parvī škocit u žard`in*.¹⁸

3. I onđâ òn smēto nònota *da bi òn pòrtil, da mu fal`ipinēz, da mu dōpinēz*, a nòno mu govòri...¹⁹

4. I Taljōnac Prōšpetù *dâ se je iskarcòl na kr`ivu m`isto, dâ je ovò Āfrika, Djibuti, a ne Kolúmbija*.²⁰

5. Ondâ òn *da kakò ih n`i sròm, da ovùj žen`i ne dōdù rēc ča žel`i*.²¹

U svim je primjerima glavna rečenica, koja određuje tko govori, izostavljena pa pripovjedač prenosi tuđe riječi, ali ipak signalizira odnosnim veznikom da je u pitanju iskaz lika. Ovaj mu način pripovijedanja omogućuje da unese vlastiti stav u kazano. Čitalac tako stječe dojam kako je izrečeno nastalo u svijesti lika. Stilska vrijednost izgovorene rečenice jednaka je stilskoj vrijednosti upravnog govora, a izrečeno iskazuje emocionalnu angažiranost pripovjedača. Predočene primjere možemo smatrati “najčistijim” oblikom SNG-a, jer je mogućnost zamjene za neki drugi oblik pripovijedanja svedena na minimum. O

¹⁶ *Včē njoj n`imo kò mēso u rāpu mečât*, str. 43.

¹⁷ *Cov`ik koj`i je cin`il pūtč*, str. 13.

¹⁸ *Pēndē škoc`il ù meko*, str. 30.

¹⁹ *Nōse guz`icun pul Kolúmbije*, str. 31.

²⁰ *Nōse guz`icun pul Kolúmbije*, str. 31.

²¹ *Sčjačka rádna*, str. 39.

ovim se slučajevima nikako ne može govoriti kao o upravnom ili nepravnom govoru jer osim leksičkih izražajnih sredstava karakterističnih za SNG, osjećamo i duboku prisutnost neleksičkih, kojima je ostvarena dvojnost pripovijedanja (pripovjedač-lik).

Promotrimo li bolje prvi primjer:

Žovū ga njegōvi da dūjde žīvīt u Komīžu, ma ūn nīkako, *da ūn nēće iz Okjūcine, dā še je ūn rodīl u Okjūcinu i dāće i umrīt u Okjūcinu,*

jasno možemo zaključiti koliko SNG može vjerno prenositi izraz lika, uključujući i njegove riječi, ali i intonaciju (u ovom je slučaju to odlučnost lika da ne ode iz rodnog mjesta) koja bi bila karakteristična za upravni govor koji prenosi afektivni dio izgovorenoga.

4.2. Slobodni nepravni govor uveden veznikom subordinacije *da* (s glagolom govorenja)

6. Kal jedōn progovōri, a ōlma se jōvi drūgi i pōčme nō nje vīkāt *da ōn vāki, da ōn nāki.*²²

7. ...a ni kōgo nī mōgal spāt, nēgo mi govōri *da u kojū ću montūru pōć kōd admirōlā.*²³

8. Promīslī ōn *dā bi vajālo iskorīstit prīlīku, kal je vēj uspūt, za pōć u crīkvu.*²⁴

Ove smo primjere izdvojili jer se svaki odnosi prema upravnom i nepravnom govoru na različit način. Ipak, s obzirom na ono zajedničko, a to je glagol govorenja i veznik subordinacije, mi ih tumačimo kao dio iste skupine.

Prva se dva primjera razlikuju od upravnoga zamjenom lica. Kod šestog je primjera 1. lice jednine promijenjeno u 3. lice jednine, a kod sedmog drugo lice jednine u prvo lice. Osmom je primjeru dovoljno samo dodati navodne znakove. Ono što ih čini specifičnim oblicima slobodnog nepravnog govora, jest njihova suprotstavljenost nepravnom govoru. Naime, najčešći signal razdvajanja nepravnog govora i SNG-a je dodavanje glagola govorenja. Kako ova skupina u našoj klasifikaciji posjeduje glagol govorenja, moramo se osloniti na nelingvističke fenomene. Najlakše je to uočiti na posljednjem primjeru, gdje nam samo umetnuti iskaz "*kal je vēj uspūt*" signalizira da se pripovjedačko gledište promijenilo, odnosno da je u nepravni govor "*Promīslī ōn dā bi vajālo iskorīstit prīlīku, kal je vēj uspūt, za pōć u crīkvu*" umetnut slobodni nepravni govor. Na ovom je primjeru lako uočiti osnovnu funkciju slobodnog nepravnog govora, kako rekreirati prošle radnje. Za usmenu je književnost važno rekreirati određeni događaj, odglumiti ga. Govornik u tom slučaju pripovijeda, ali i ponovno proživljava. Ovakva je upotreba slobodnog nepravnog govora omogućila pripovjedaču da se uživi u ulogu lika, u aktualnu situaciju, te ugradi akterovo kazivanje u svoje. Tako umetnuti iskaz "*kal je vēj uspūt*" nije iskaz izrečen iz perspektive pripovjedača, već iz motrišne točke aktera, tj. lika, iz njegove psihologije, ali je pritom taj iskaz uključen i u pripovjedačev iskaz koji ga je psihološki obojio, na prozodijskoj razini, stavom – to jest ironijski definiranom distancom od aktera priče koji je smiješan, naivan, neupućen pa stoga upravo kao takav i zanimljiv za priču.

²² *Sčljačka rādna*, str. 38.

²³ *Djāni u gvčri*, str. 53.

²⁴ *Kōst gospōdīnova*, str. 70.

4.3. Slobodni neupravni govor uveden česticom *neka*

9. ...vážda je pokrésivôl štíne za ně dangùbit, *nekā je rōvno, nekā je līpo za šěšt, da kōgod ne pāde.*²⁵

10....a nōjpri je išal u veterināra *nekā mu dō pōtvardu da je kozā zdrāva.*²⁶

4.4. Slobodni neupravni govor uveden veznicima i prilozima

11. ...i sāl, òn ĩde gōri u Světi Vĭd, pōsě kozě i na òščibod ugāzi, ugāzi na čĭčāk i sāl Prōspě ĵadan, *kakò će òn tāko i njěmu je nā pamet kakò mu je ovĭbōrba u Kolūmbiju i òn zamolĭl nĭkoga da mu bōrbi pĭše...*²⁷

12. Pūtoval je tāko Prōspě bārž i mĭsec dōn. I svě se mĭsli, *bōga ti, kakò je tō dalekò od Kolūmbije.*²⁸

13. Domĭna je rĕkla Šĭmici da onā trāti dĕšet dĭnarih nā don. *Jērbo da je njĭj dōšta malo blĭtve i kāpju ũlja, da onā ne trāti vĕće.*²⁹

14. ... onā je tĭla da njuj ũn ũjutro ĩde na bekarĭju kŭpĭt mĕsa za iskŭhot obĭd *jērbo da onā dōkasna spĭ.*³⁰

15. Racunò ũn, *kal Kōtā ne tarpĭmāške, dā še ne bĭ òpet isvādil is ženŭn, vajò dobāvit jĕža.*³¹

SNG nije teško uočiti ako postoje leksički elementi koji ga određuju, poput čestice da, jasno određenih zamjena lica i sl. Međutim, najteže je primijetiti onaj tip SNG-a koji se očituje isključivo akustičkim svojstvima, tj. određenom intonacijom koja isključuje neupravnost govora. Na takav slučaj nailazimo u 12-om primjeru, u kojem imamo zavisno složenu rečenicu.

Pūtoval je tāko Prōspě bārž i mĭsec dōn. I svě se mĭsli, *bōga ti, kakò je tō dalekò od Kolūmbije.*

U ovom je primjeru običan neupravni govor prekinut interpolacijom uskličnog izraza „bōga ti“ Ne nailazimo ni na kakvu zamjenu lica, zavisna rečenica je uvedena u glavnu po svim sintaktičkim pravilima, ali ovaj interpoliran izraz, afektivno obojen, signalizira prisutnost pozicije lika. S obzirom da taj usklični izraz nije pripovjedačeva intervencija u tekst i njegov vlastiti afektivni doprinos rečenici, promatramo ga kao direktni iskaz lika, njegov usklik. Na taj je način neupravni govor transponiran u slobodni neupravni govor.

Navedeni primjeri različitih tipova SNG-a u facendama otoka Visa dokazuju da je neosnovana teza o nerazvijenosti ili pak potpunju odsutnosti ovog stilskog sredstva iz usmene

²⁵ *Covĭk kojĭ je cinĭl pŭčĕ*, str. 14.

²⁶ *Nōse gužĭcun pul Kolūmbije*, str. 31.

²⁷ *Nōse gužĭcun pul Kolūmbije*, str. 31.

²⁸ *Nōse gužĭcun pul Kolūmbije*, str. 31.

²⁹ *Blōžĕn bĭl bucōl i šĕćic*, str. 40.

³⁰ *Vĕč njoj nĭmo kō mĕso u rāpu mečāt*, str. 43.

³¹ *Māška i jĕž pošvādili mŭža i ženŭ*, str. 49.

književnosti. Ovi primjeri, i mnogo brojniji ovdje nespomenuti primjeri SNG-a u facendama otoka Visa, dokazuju kako usmena pripovjedna književnost i te kako ima u sebe ugrađen psihološki model transformiranja i transponiranja motrišnih pozicija na relaciji između pripovjedača i likova narativnog oralnog diskursa.

5. ZAKLJUČAK

Pokušali smo ovim radom dati prikaz slobodnog nepravna govora na korpusu viških facendi promatranom iz naratološkog i gramatičkog stajališta, popisati neke karakteristične primjere na koje smo naišli tijekom iščitavanja teksta. Najvažnije je pak bilo osvrnuti se na uvriježeno mišljenje kako su svi iole kompliciraniji i interesantniji tipovi pripovijedanja produkt moderne književnosti te pokušati dokazati kako je i usmeni pripovjedač imao dovoljno ne samo znanja i umijeća za ovaj stilistički postupak, već da je psihologija igre perspektiva u pripovjednom trianglu Pripovjedač – Lik – Slušatelj i te kako bliska usmenom pripovjedaču, da je SNG posve uobičajen način prijenosa tuđih riječi poput upravnog ili nepravna govora, s tim da je njegova uporaba uvijek znak stilske intenzifikacije izraza na sintaktostilematskoj ili prozodijskoj razini.

LITERATURA:

- 1.) BARIĆ, E., i dr.: *Hrvatska gramatika*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- 2.) BAŠIĆ, Sonja: *Od realističkog iluzionizma do naratologije: pripovjedačko gledište između Jamesa i Genettea*, Umjetnost riječi, br. 3-4, str. 212-228, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1982.
- 3.) BAŠIĆ, Sonja: *Slobodni nepravni stil (s primjerima iz Joycea)*, Umjetnost riječi, br. 2, str. 107-134, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1991.
- 4.) BEKER, Miroslav: *Priča i njezina obrada (prilozi suvremenoj naratologiji)*, Književna smotra, br. 47-48, str. 15-28, Zagreb, 1982.
- 5.) BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *O rečenici usmenog pripovjedača, u knjizi: Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975.
- 6.) BOŽANIĆ, Joško: *Facende otoka Visa, Prilog istraživanju leksika govora otoka Visa*, Književni krug, Split, 2002.
- 7.) BOŽANIĆ, Joško: *Komiške facende*, Književni krug, Split, 1992.
- 8.) BOŽANIĆ, Joško: *Lingvostilistička interpretacija zapisa nepoznatog pomorca iz 19. stoljeća o životu Maloga na jedrenjacima* u knjizi: Vidović, Radovan: *Život pod jedrima*, Književni krug, Split, 2004.
- 9.) FRANGEŠ, Ivo: *Slobodni nepravni govor kao stilska osobina*, Umjetnost riječi, br. 4, Zagreb, 1963.
- 10.) KATIČIĆ, Radoslav: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod GLOBUS, HAZU, Zagreb, 2002.
- 11.) PRANJIĆ, Krunoslav: *Jezikom i stilom kroz književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.

SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR U *VISKIM FACENDAMA*

Sažetak

Članak opisuje karakteristike slobodnog nepravnog govora s naratološkog i gramatičkog stajališta. Na primjeru *Facendi otoka Visa* pokazuje se kako je ovaj oblik pripovijedanja vrlo čest u usmenoj književnosti. Ujedno je napravljena i klasifikacija primjera SNG-a pronađenih u *Facendama otoka Visa*.

EXPERIENCED SPEECH IN *FACENDE OF ISLAND OF VIS*

Abstract

The article describes the characteristics of experienced speech from narrative and grammatical standpoint. The example of *Facende of island of Vis* demonstrates that this form of narration is very common in oral literature. In the article we also made a classification of experienced speech found in *Facende of island of Vis*.

DISCORSO INDIRETTO LIBERO IN *FACENDE DELLA ISOLA DI VIS*

Riassunto

L'articolo tratta le caratteristiche del discorso indiretto libero dal punto di vista narrativo e quello grammaticale. L'esempio di *Facende della isola di Vis* dimostra che questa forma di narrazione è comune nella letteratura orale. Nell'articolo viene anche presentata la classificazione degli esempi del discorso indiretto libero tratti da *Facende della isola di Vis*.

Podaci o autorima:

Prof. dr. sc. Joško Božanić, redovni je profesor na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Splitu, Radovanova 13, Split.

Tanja Brešan, prof., asistentica je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Splitu, Radovanova 13, Split.